

Христина Дзюбинська
(Львів)

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТЕРМІНА

Проаналізована семантична структура економічного терміна на основі метафоризації. Особлива увага зосереджена на виявленні інваріанта (спільної ознаки) в економічній термінології.

Ключові слова: термін, поняття, термінологія, метафоризація, інваріант, смисл.

Проанализирована семантическая структура экономического термина на основе метафоризации. Особое внимание уделяется выявлению инварианта (общего признака) в экономической терминологии.

Ключевые слова: термин, понятие, терминология, метафоризация, инвариант, смысл.

The article deals with the semantic structure of economic term on the basis of a metaphor. Special attention is paid to eliciting an invariant in economic terminology.

Key words: term, concept, terminology, metaphorization, invariant, seme.

Розвиток термінологічної лексики є наслідком технологічного та наукового прогресу, він пов'язаний із ростом обсягу інформації у даній галузі науки.

Дослідження економічної термінології актуальне, адже економіка включає безліч підсистем: мікро/макроекономіка, маркетинг, фінанси, менеджмент, банківська справа. Кардинальні зміни в економічному житті та її розвиток створюють підґрунтя для нових термінів. Термін як складова одиниця вивчення термінології є джерелом отримання інформації та двигуном прогресу.

Термін, що співвідноситься з певною професійною діяльністю (у нашому випадку – сферою економіки), для повноти його вивчення потребує належної структуризації, а також систематизації.

Особливо інтенсивно збір та систематизація термінів здійснювалися у другій половині ХІХ століття такими вченими, як Д.С. Лотте, М.М. Покровський та Бодуен де Куртене. Термінологія активно розвивалась у 20-30-ті роки завдяки бурхливому розвитку технічного

процесу. Свідченням цього є праці Т.О. Винокура, Б.М. Головіна, О.О. Кияка, Е.О. Реформацького, тощо.

Для аналізу семантичних шляхів творення економічного терміна передовсім наведемо думку вчених щодо визначення терміна: „Термін – це слово, словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної галузі науки чи техніки, вступає у системні відносини з іншими словами чи словесними комплексами і утворює разом з ними замкнуту систему – термінологію” [4, с. 4]. Економічна термінологія – це назви економічних явищ і понять, що функціонують в економічних сферах законодавства, ділової документації і становлять великий і важливий пласт словника мови [9, с. 175]. Термін – це слово, яке семантично, семіотично та концептуально цілісне, функція якого передати об’єктивне, суб’єктивне та структурне значення. У фахових текстах терміни передають найважливішу інформацію, без якої втрачається основний зміст. Терміни передають фактографічну інформацію, позначаючи факти, явища, події.

Серед учених існують два погляди на термін: субстанційний та функціональний. Перший характеризує термін як знак, чітко організований та однозначний, а другий вказує на функцію терміна відображати професійні поняття. Коли поєднати ці дві функції, то фактично отримаємо визначення терміна. На наш погляд, термін повинен містити в собі семантичне ядро-інваріант, тобто відображати певне поняття, що характерно не лише для терміна, а й для інших лексичних одиниць.

Тобто особливістю терміна є здатність відображати лише одне поняття та зберігати концептуальну цілісність. Термін як результат пізнання пов’язаний із мисленням, яке відображає ознаки, якості предметів, явищ та містить суттєву кількість ознак, що характеризують предмет. Суттєві ознаки формують поняття, без яких воно втрачає свою специфічність. Другорядні ознаки доповнюють суттєві, роблячи поняття завершеними і цілісними.

Здебільшого терміни утворюються на основі загальноновживаних слів, що приводить до звуження значення терміна (див. нижченаведену схему рис. 1).

Як показує схема, загальноновживане поняття є основою, каркасом для слова у створенні спеціальних значень. Загальне та спеціальне значення функціонують за допомогою вмотивованості – відповідності основного і термінологічного значень. Загальне поняття

ширше за термінологічне, воно містить більшу кількість ознак. Власне, шляхом мотивації та асоціації утворюється термінологічне значення (див. схему рис. 2).

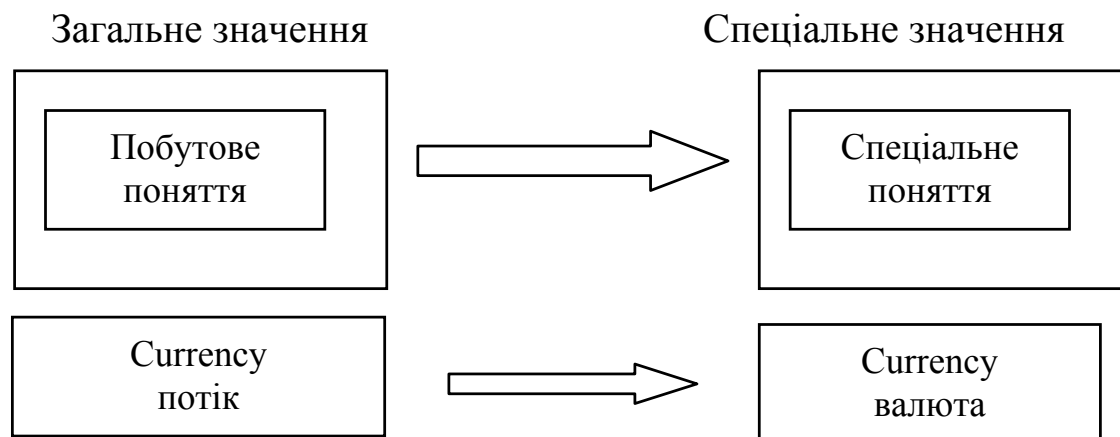

Рис. 1. Звуження значення терміна

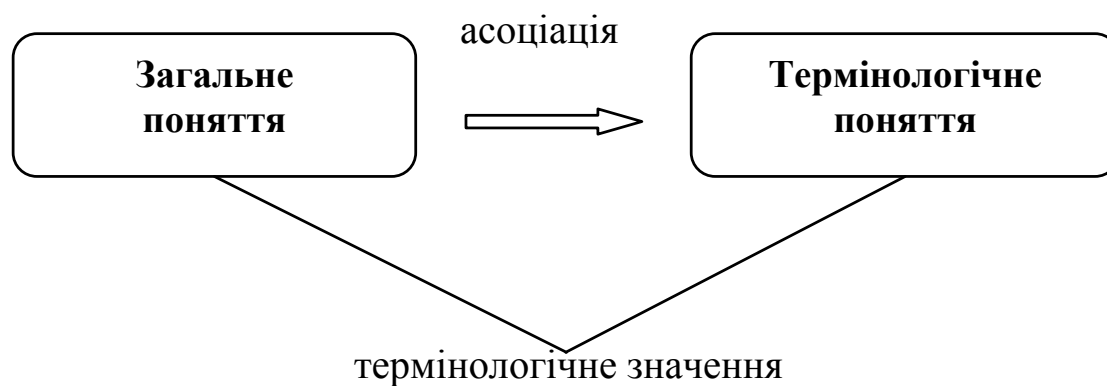

Рис. 2. Звуження поняття

Слід зазначити, що поняття також має свій зміст, як-от суму ознак, їх характеристику та взаємозв'язки. Однак ці ознаки не можуть передати поняття, оскільки воно належить до сфери мислення, тобто неосяжне. Проте з розвитком науки зміст поняття також еволюціонує, внаслідок чого його суттєві ознаки стають несуттєвими.

Для підтвердження вищесказаного, доцільно навести порівняльну характеристику слова-терміна та загальноповживаного слова:

СЛОВО – ТЕРМІН	ЗАГАЛЬНОВЖИВАНЕ СЛОВО
1. Значення співвідносяться з класом або низкою спец. предметів: <i>financing</i> – фінансування, <i>acceptance house</i> – акцептний банк, <i>operating costs</i> – поточні витрати тощо	1. Співвідноситься лише з побутовими предметами: <i>apple</i> – яблуко, <i>table</i> – стіл, <i>cloud</i> – хмара і т.д.
2. Слова виражають професійні поняття: <i>tariff</i> – тариф, <i>currency board</i> – валютний коридор, <i>total assets</i> – сукупні активи, <i>bank investments</i> – банківські інвестиції	2. Виражають не лише побутові поняття, а й емоційні: <i>love</i> – любов, <i>friendship</i> – дружба, <i>understanding</i> – розуміння
3. Потребує дефініції (визначення): Виписка з рахунку (<i>account statement</i>) – це повідомлення про перелік операцій щодо зарахування (списання), а також залишку коштів на рахунку	3. Потреби в дефініції немає
4. Вимагає спеціального тренінгу та засвоєння відповідної сфери	4. Немає особливої сфери для засвоєння, оскільки лексика є загальноновживаною

Як видно з таблиці, між загальноновживаним словом та терміном існують певні відмінності. Терміни більш вмотивовані та структуризовані, оскільки виражають професійні поняття та вимагають визначення. На відміну від слів-термінів, загальноновживані слова – взяті з розмовної мови, а отже, зрозумілі та не потребують спеціальних навичок щодо їх використання. Загальноновживані слова також відрізняються емоційним забарвленням та стилістичними конотаціями.

Один із поширених шляхів творення термінів – перехід основного значення в ранг спеціального у результаті метафори та метонімії. Тобто терміни утворюються не з нових, а з уже існуючих, загальноновживаних слів, які є базисом для термінів. Таким чином, метафора – породжена асоціацією у зв'язку з появою нової реалії, поняття і тому виникає необхідність позначити її. „Метафоричне перенесення здійснюється шляхом перенесенням ознак з одного семантичного поля в інше” [10, с. 45]. Наукова метафора прозоріша та зрозуміліша порівняно з художньою. Вона відіграє важливу роль у процесах пізнання науково-технічних термінів. Тобто метафора

збагачує як наукову, так і побутову лексику. Новий зміст формується за допомогою використання старого значення та пов'язаних із ним асоціацій. Порівнюючи різні сутності та створюючи новий образ, метафора синтезує в ньому ознаки гетерогенних сутностей, що дозволяє, в кінцевому результаті, отримати нові смисли та значення. Умовою метафоризації є наявність реалій, яким потрібне визначення. Для прикладу, термін *cash flow*, де значення слова *cash* – готівка, а *flow* – потік. Очевидно, що ця фраза метафорична, оскільки готівка не може текти, зате пов'язані з нею фінансові процеси – грошові операції, доходи та витрати – схожі на потік. Тобто відбувається перенесення якостей за функціональною подібністю. Скажімо, *dead money*, що означає недіючий капітал: *dead* зі значенням мертвий і *money* – гроші. Легко простежується асоціативна лінія перенесення стану біологічної істоти на грошову одиницю, з живого об'єкта на неживий. Відбувається концептуалізація інваріанта недієздатності, неспроможності, який є основою для цієї метафори.

Отже, метафоричний термін допомагає зрозуміти явище чи предмет за аналогією з іншим, що сприяє розвитку наукової думки. В результаті цього, метафора сприяє висвітленню важливих ознак позначуваного концепту.

Для прикладу, М. Блек оцінює метафору як прихований у глибині людини образ. На його думку, ступінь емоційної оцінки в науковій метафорі менший, порівняно з поетичною (цит. за [2, с. 210]). К.М. Тарбейн стверджує, що метафора не просто фіксує подібність об'єктів, за його твердженням, від метафори залежать відношення між суб'єктом і предметом (цит. за [2, с. 211]). М.А. Макклові розглядає пряме і „переносне” значення смислів тих слів, з яких складається метафора. М. Хесс не згідна з думкою, що метафора – це приховане порівняння. Вона вважає, що метафора переносить асоціативні й імпліцитні набори ідей з однієї системи на іншу, зумовлюючи одночасну зміну обох систем, саме тому вона використовується на початку дослідження для виявлення нового ряду фактів (цит. за [2, с. 212]).

І.Р. Мак-Кормак вважає, що мова науки метафорична, оскільки зміст термінів не зводиться лише до точних визначень, а частково залежить від контексту, в який терміни входили раніше, зберігаючи зв'язок із попереднім, що забезпечує інновації в науці.

Існують три тлумачення метафор: 1) метафора – це приховане порівняння; 2) метафора – це результат зіткнення смислів; 3) метафора – це розширення значення. Кожне з цих тлумачень містить раціональне зерно, оскільки, без порівняння, визначення схожих та відмінних рис створення метафори стає неможливим. Метафору також можна розглядати як просте перенесення значення, яке сприяє розширенню первинного значення на позначуваний предмет.

Так, слово *interest* – *інтерес, зацікавленість* переходить у сферу економіки і тут набуває значення частки, відсотка, процента. Напр.: *He has a controlling interest in his business* – *Він володіє контрольним пакетом у бізнесі*. У даному випадку можна простежити метафоричне перенесення, оскільки отримуючи відсотки чи володіючи часткою чогось, люди мають інтерес та зацікавлені у прибутках. Інколи слова з різних сфер стають споріднені за допомогою метафоричного порівняння. Так, термін біологічної сфери *branch* – *гілка дерева, рослини*, тощо перейшов у сферу економіки зі значенням галузь, відділ, філіал: *branch of economy, branch of a store, etc.* Це перенесення базується на подібності: так само як дерево має розгалуження-гілки, так і організація має розгалужену структуру відділів та філіалів. Вибір назви відбувається на основі виявлення подібності у двох гетерогенних предметах за певною ознакою. Саме ознака – *physical subdivision, resembling a tree* (фізичної подібності) є визначальною у понятті про новий об'єкт. У творенні терміна знаходимо точки дотичності між поняттями та їх відмінними ознаками, які закріплюються як нові одиниці номінації за новим поняттям.

Отже, „Метафоризація у мові науки – це семантичний процес вибору назви на основі предметної, функціональної чи признакової подібності двох гетерогенних предметів, де метафоризація структурує, як досліджувану, так і відому частину терміна, отже, має велике пізнавальне значення” [3, с. 137].

Аналогічно в економічній сфері використовуються зооморфна метафора: назви тварин та частин їхніх тіл: *dog* – *a product with low market share in a low-growth market* / продукт із низькою питомою вагою на ринку, *fishbone diagram* – *a drawing that is used for finding the most likely causes for a problem*, *a shark* – *someone who cheats other people out of money* / шулер, *bull* – *someone who thinks that prices of shares, bonds, currencies are going to rise and who*

therefore keep and buy investments / спекулянт, що грає на підвищення. Тобто ознаки тварин обираються для позначення дій людей, які часто мають негативну забарвленість. Це відбувається через асоціацію, яка виникає у підсвідомості людини на основі здобутого досвіду, у зв'язку з візуальною та функціональною подібністю.

Антропоморфна метафора, яка ототожнює навколишній світ із людиною, на основі аналогій, біологічних та соціальних характеристик людей, соціальних та сімейних відносин, також часто використовується в економічній термінології, скажімо: *dead money* – недіючий капітал, *junior mortgage* – застава нижчого порядку, *infant industry* – молоде підприємство, *life cycle* – строк служби, *parent company* – головна компанія.

Отже, використання метафоризації у сфері науки зумовлене, очевидно, тим, що вона охоплює ширше коло явищ, ніж кількість мовних засобів.

У наукових термінах метафори здатні пристосовуватися до нового значення і заповнювати мовні та смислові лакуни. Мовна метафора включає мінімум два різні поняття, які пов'язані між собою стосунками „схожість – відмінність” і створює контекст „так ніби”, тобто переносить уже досліджувану галузь знань на невідому, показуючи особливості їхньої взаємодії, відношення між цими поняттями та їхніми асоціативними комплексами. Це можна простежити на згаданому прикладі терміна *currency* з основним значенням потік, який у фаховій сфері економіки позначає валюту (*money in actual use – foreign, hard, soft currency / іноземна, конвертована, неконвертована валюта тощо*). Подібна транспозиція базується на асоціативних зв'язках подібності між потоком, течією, з одного боку, та рухом і переміщенням валюти – з іншого. Тобто тут наявний спільний інваріант – „рух, переміщення”, який їх об'єднує і дозволяє таке метафоричне перенесення. Цей інваріант, як спільна сема руху, текучості, об'єднує численні економічні поняття фахових текстів та дає можливість комунікантам розуміти одне одного.

Часто метафора приписує предметам раніше не виявлені в них якості і тим самим спрямовує науковий пошук у правильне русло, поєднуючи теоретичні і емпіричні компоненти в одне ціле, виконуючи організаційну функцію. Вона діє там, де раціональні методи „безнадійні”, що й забезпечує насиченість мов різними метафорами.

„Різнокомпонентна структура метафори стає тією формою, в якій можна поєднати відоме і невідоме, те, що можна пояснити, і те, що пояснити важко. Метафора виявляє нові семантичні аспекти всіх її елементів і в деяких конструкціях такого типу на перший план виходять іконічні елементи, тоді як в інших переважають символічні, які позбавляють метафоричний вираз прямої наглядності і зближують його з науковою термінологією” [3, с. 137].

З’ясовано, що метафора, по-перше: у мові науки, виконує пізнавальну функцію, вказуючи на подібність та відмінність у спеціальних поняттях. По-друге метафора виконує організаційну функцію, об’єднуючи терміносистему в цілісну структуру. Зацікавлення метафорою в науці зумовлена тим, що сучасна наука дедалі частіше стикається з необхідністю описувати об’єкти, які емпірично ще не досліджені і де вчений гіпотетично веде їх опис.

Із вищесказаного випливає висновок, що між основним і термінологічним значенням є спільна риса – стабільний інваріант, наявний як у першому, так і наступних значеннях. Простежимо це на таких прикладах:

<i>principal</i>	<p>1. <i>the original amount of a loan, not including any of the interest that is paid</i> – капітальна сума, капітал (сума, на якій нараховуються відсотки) / <i>capital and interest</i> – капітал і відсотки.</p> <p>2. <i>an important person, manager, etc in some types of organization, who may be legally responsible for its actions</i> – глава, начальник / <i>the principal of the firm</i> – глава фірми.</p> <p>3. <i>the actual buyer and the seller in a business deal, rather than the people who represent them</i> – довірник, особа, яка діє від власного імені.</p>
<i>loyal</i>	<p>1. <i>true and faithful</i> – правдивий, вірний / <i>he is loyal to his comrades</i> – він вірний своїм товаришам.</p> <p>2. <i>if customers are loyal to a particular product, they continue to buy it and do not change to other products</i> – відданий / <i>loyal wife</i> – віддана дружина.</p> <p>3. <i>staunch</i> – лояльний / <i>he had a loyal teacher</i> – у нього був лояльний вчитель.</p>
<i>subsidiary</i>	<p>1. <i>money that is granted, esp. by a government or a society to an industry or other cause needing help</i> – грошова допомога.</p> <p>2. <i>a company that is at least half-owned by another company</i> – дочірня компанія / <i>the company had 20 subsidiaries</i> – компанія мала 20 дочірніх.</p>

Аналізуючи економічні терміни, спостерігаємо, що значення цих термінів володіють великою кількістю смислів. Можна відзначити, що всі смисли терміна пов'язані між собою за допомогою узагальненого компонента – інваріанта. Так, у терміні *principal* цим інваріантом є „основний, головний”; в *loyal* – це „правдивість, вірність”; в *subsidiary* – це „щось другорядне, не основне”. Усі ці інваріанти, так чи інакше, вміщені в кожному зі значень.

Тобто інваріант – це спільна узагальнююча ознака усіх понять слова-терміна, яка виражається в кожному зі значень. Подібний спосіб творення термінів називаємо семантичним. Оскільки в середині терміна присутній основний елемент, семантичне ядро, до якого приєднуються наступні компоненти.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що термінологія проходить складний, еволюційний шлях семантичного розвитку, адже термін – це результат ментальності людини, під впливом її діяльності, саме тому і зміст термінів змінюється.

Важливу роль у термінотворенні відіграє метафоризація, оскільки вона виокремлює з поняття новий концепт за допомогою аналогій та асоціацій. Саме метафора базується на асоціативних зв'язках, які породжені людським досвідом та сприяють творенню економічних термінів.

Доходимо головного висновку, що у значеннях терміна є спільний інваріант, ядро значення, якась важлива, визначальна риса предмета, яка є узагальненим компонентом терміна та присутня у кожному з його смислів. Інваріант можна виокремити з різних контекстів, оскільки він, як спільний компонент, закладений у терміні, дає можливість однозначно зрозуміти незвичайні поєднання економічного терміна у фахових текстах.

Перспективність дослідження економічного терміна, з урахуванням концепції „значення – смисл”, у тому, що за допомогою такої методики можливе вивчення фахової лексики різних галузей економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гак В. Г. Метафора в языке и тексте / Гак В. Г. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
2. Гусев С. С. Наука и метафора / Гусев С. С. – СПб.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 160 с.
3. Єрмоленко С. Я. Бізнес Словник / Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І. – К. : Школа, 2002. – 720 с.

4. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Канделаки Т. Л. – М., 1977. – 167 с.
5. Квитко И. С. Научно-техническая терминология / Квитко И. С. – Львів, 1974. – 16 с.
6. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пособие / Кияк Т. Р. – К. : УМК, 1989. – 104 с.
7. Куделько З. Б. Антонімія в терміносистемі ринкових відносин / Куделько З. Б. // Вісник нац. ун-ту „Львівська політехніка”. Серія : „Проблеми української термінології”. – Львів, 2004. – С. 106-109.
8. Лотте Д. С. Как работать над терминологией / Лотте Д. С. – М. : АН СССР, 1968. – 74 с.
9. Панько Т. И. От термина к системе / Панько Т. И. – Львов : Вища шк., 1979. – 148 с.
10. Пілецька Н. В. Економічна термінологія як об’єкт дослідження / Пілецька Н. В. // Вісник нац. ун-ту „Львівська політехніка”. Серія : „Проблеми української термінології”. – Львів, 2008. – № 620. – С. 175-182.
11. Южакова О. І. Метафора у термінології холодильної техніки / Южакова О. І. // Вісник нац. ун-ту „Львівська політехніка”. Серія : „Проблеми української термінології”. – Львів, 2007. – № 593. – С. 45-52.
12. Longman Business English Dictionary. Pearson Education Limited, 2007. – 594 p.

*Людмила Закреницька
(Хмельницький)*

НАЦІОНАЛЬНЕ І ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ В ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ НОМІНАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Досліджується взаємодія національного і інтернаціонального факторів у термінологічній номінації англійської християнсько-богословської терміносистеми. Визначається генетичний склад досліджуваної терміносистеми, вивчаються основні способи її номінації з урахуванням взаємодії національного й інтернаціонального факторів.

The article deals with the study of national and international factors in the process of terminological nomination of English Christian theology terminology. Genetic